

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“КАМ’ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА”**

Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Спеціальність Кор0b1-М18 Олігофренопедагогіка. Логопедія

Форма навчання – денна

МАГІСТЕРСЬКА ДИПЛОМНА РОБОТА

Студентка - Загородна Іванна Миколаївна

**на тему: “Особливості емоційно-соціальної адаптації
дітей з особливими освітніми потребами в
інклюзивному класі”**

Науковий керівник кандидат психологічних наук,
доцент кафедри корекційної педагогіки
та інклюзивної освіти
М.П. Матвеева

Рецензент кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри логопедії та спеціальних методик

Робота допущена до захисту в ДЕК

Завідувач кафедри: д.е.н.,
доктор педагогічних наук, професор
С.П. Миронова

Кам’янець-Подільський, 2019 р.

ЗМІСТ	
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ.....	8
1.1. Поняття про емоційно-соціальну адаптацію	8
1.2. Специфіка і проблематика соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.....	19
1.3. Своєрідність сприймання соціальним середовищем дітей з особливими освітніми потребами.....	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ	38
2.1. Характеристика та обґрунтування методики дослідження успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до умов інклюзивного навчання	38
2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних показників успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до умов інклюзивного навчання	48
2.3. Шляхи удосконалення умов емоційно-соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до умов інклюзивного навчання	54
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

У сучасному суспільстві інклюзія розглядається як постійний пошук найбільш ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. У цьому випадку відмінності розглядаються як позитивне явище, яке стимулює навчання дітей та дорослих.

Проблема адаптації дітей з особливими освітніми потребами до різних видів соціально-значущої діяльності – одна з найактуальніших. Ігнорування цієї проблеми призводить до деформації особистості учня, обмеження можливостей його навчання та розвитку, зумовлює труднощі його подальшого життя та спілкування. Більшість таких молодих людей не в змозі в майбутньому обрати собі професію до вподоби, визначитись у життєвому просторі, для деяких з них проблемним є встановлення адекватних взаємин з іншими, створення сім'ї, тощо.

Не зважаючи на те, що інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі дітей з особливими освітніми потребами, для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише з боку вчителів та персоналу школи, а й ровесників, батьків, членів родин.

Процес інтеграції в життя дитини з особливими освітніми потребами повинен здійснюватися з ранніх років життя. З одного боку спільне перебування в освітньому закладі разом із здоровими дітьми має велике значення для соціалізації дитини з певними вадами. З іншого – у однолітків з раннього віку буде сформовано установку на толерантне відношення і розуміння психофізичного недорозвитку як певного способу життя.

Найчастіше до інклюзивної чи індивідуальної форми навчання залучаються діти з особливими освітніми потребами, кількість яких у популяції досить численна і продовжує зростати – це діти із затримкою психічного розвитку, з дитячим церебральним паралічем, з сенсорними мовленнєвими, емоційними порушеннями. Труднощі, які перешкоджають

таким дітям успішно увійти у навчальний процес можна згрупувати наступним чином:

- труднощі пов'язані зі зниженим інтелектуальним розвитком; таким учням важко засвоювати шкільні знання, уміння, навички. Труднощі навчання позначаються на міжособистісних стосунках, знижують самооцінку та мотивацію відвідування школи;

- труднощі пов'язані з несформованістю мотивації до навчання; В. С. Мухіна акцентує увагу на місці навчання, тобто школи, в якій має адаптуватися дитина з вадами здоров'я. Цей фактор посилює проблеми всієї пізнавальної діяльності дітей і позначається на шкільній успішності, специфіці їх міжособистісного спілкування. Поступово такі учні починають уникати спілкування, особливо з незнайомими для них людьми, відбувається певна невротизація або психотизація особистості;

- недостатня саморегуляція, коли дитина не може самостійно організувати підготовку до уроків, відчуває труднощі в узгодженні темпів своєї діяльності з темпом однокласників, швидко втомлюється, не засвоює правил шкільного життя; Деадаптація як невміння довільно регулювати свою поведінку, увагу, адекватно сприймати вимоги. Учні даної категорії виконують завдання не за власною ініціативою, а внаслідок зовнішньої стимуляції (коли їх лають, змушують). Подібне спостерігається в емоційно вразливих дітей, котрі відзначаються високою чутливістю, збудливістю, неадекватністю переживань і, відповідно, реакцій. Вони зосереджуються на своїх внутрішніх переживаннях, а тому, виконуючи завдання, роблять безліч помилок, неуважні, загальмовані;

- труднощі пов'язані з особливостями особистісного розвитку дитини; коли вона надмірно емоційно реагує, не спроможна взаємодіяти з дітьми з типовим розвитком. Маленькі діти переживають свої недоліки епізодично, але в процесі дорослішання переживання набувають інших якостей, стають нестерпними, іноді навіть навіюють думки про суїцид. Людина, в якій є порушення розвитку, нерідко комплексує, що ще більше ускладнює

адаптацію. Ці почуття підвищують припустимий рівень тривожності у школяра, роблять його соціально боязким, знижують наявний рівень домагань. Труднощі навчання, викликані недорозвитком, є частою причиною дезадаптації, різкого зниження мотивації навчання. Це негативно позначається на поведінці, а іноді призводить до девіантної поведінки або невротизації особистості. В літературі описано чимало варіантів поведінки дітей, що мають адаптаційні проблеми в молодшому шкільному віці: недовірливість, слабка інтуїція в міжособистісних стосунках, впертість, егоцентризм, відсутність почуття страху в ситуаціях підвищеного ризику, ігнорування норм культури поведінки, гіперчутливість до загрози. Неприйнятність у групі однолітків діє нищівно на дитину [4].

Проблему адаптації дітей до шкільного життя досліджено такими науковцями: М. Вайнер, Ю. В'юнкова, І. Дементьєва, Л. Дзюбо, Г. Кумаріна, Н. Максимова, Р. Овчарова та інші. Поняття адаптація тісно пов'язана з аналізом дезадаптації процесів. Дезадаптація трактується як процес, пов'язаний із переключенням із одних умов життя й, відповідно, звиканням до інших (Т. Борисова, Н. Заваденко, А. Петрухін, Н. Мангеліс, Н. Суворіна, Т. Успенська).

Вплив міжособистісних та психологічних чинників, на адаптацію й соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі, що є однією з головних умов для успішного засвоєння знань, умінь та навичок під час навчання у школі досліджено недостатньо, тому вибір теми дослідження “Особливості емоційно-соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до навчання в інклюзивному класі” є актуальним та потребує глибокого дослідження.

Мета роботи полягає в аналізі особливостей емоційно-соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до навчання в інклюзивному класі.

Відповідно до мети роботи визначено **завдання дослідження:**

1. Визначити поняття соціальна адаптація та дезадаптація на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури емоційно-соціальної адаптації та дезадаптації;
2. Визначити специфіку і проблематику соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.
3. Розробити методику дослідження, рівня емоційно-соціальної адаптованості дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання;
4. Вивчити своєрідність сприймання соціальним середовищем дітей з особливими освітніми потребами.
5. На основі результатів дослідження здійснити порівняльний аналіз емоційно-соціальної адаптації учнів з особливими освітніми потребами і з типовим розвитком дітей.
6. Визначити шляхи підвищення рівня емоційно-соціальної адаптованості учнів з особливими освітніми потребами.

Об'єктом дослідження є особливості емоційно-соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання.

Відповідно **предметом дослідження** є діагностика та визначення шляхів корекції емоційно-соціальної дезадаптованості учнів з особливими освітніми потребами.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає у систематизації методичного інструментарію для діагностики емоційно-соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання та можливості його використання в психокорекційній діяльності практичного психолога. Також результати дослідження вказують напрямки роботи в сучасній інклюзивній школі та можуть бути використані в подальшій науковій та викладацькій діяльності.

Методами дослідження слугували: соціометрія і тест Сільвер.

База дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі Кам'янець-Подільської ЗОШ №7 та Кам'янець-Подільської ЗОШ №17.

У дослідженнях брали участь учні 2-4 класів з особливими освітніми потребами, а саме діти з затримкою психічного розвитку та з порушеннями мовлення (10 дітей). А також для порівняльної характеристики адаптації проводила методики з дітьми типового розвитку. Кількість дітей, які долучились до участі дослідження з типовим розвитком аналогічна.

Структура роботи. Дипломна робота вкладається зі вступу, двох розділів, висновку, список використаних джерел та додатки. Загальний зміст роботи представлений на аркушах.

На жаль, існує непереборний страх здорових людей перед чимось іншим. Це дійсно перепона, яку потрібно подолати. Необхідно не тільки підготувати дитину з особливими освітніми потребами до життя в суспільстві здорових людей, але й підготувати суспільну домку до того, що така дитина є таким самим повноцінним членом суспільства, як і здорові люди.

ВИСНОВКИ

Отже, ми охарактеризувати і визначили поняття емоційно-соціальної адаптації та дезадаптації на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури.

Описавши, специфіку і проблематику емоційно-соціальної адаптації дітей особливими освітніми потребами можна сказати, що у розв'язанні проблем окремої особистості не обмежується дослідженням власне її проблем, а розглядає їх у нерозривному зв'язку з проблемами у соціумі, який оточує їх та має вплив на процес її соціалізації.

Для осіб, які оточують дітей з особливими освітніми потребами вони повинні розуміти принаймні три речі. Що з одного боку – це необхідність часом надзвичайно специфічних методів обстеження. Навчання та комунікації. З іншого боку, потрібні також спеціальні пристосування – допоміжні пристрої для ходьби, слухові апарати тощо, і аж до складної комп'ютерної та медичної техніки, а також підвищені вимоги до бар'єрної структури та адаптації середовища. Ну, і звичайно, незахищеність цих дітей у соціальному плані.

В першу чергу основним чинником емоційно-соціальної адаптації для дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі є пристосування до умов соціального середовища. Це стосуються навчального процесу, змога регулювати свою поведінку, свої заохочення, тобто спроможність увійти в темп шкільного життя. Якщо дитина активна то у нього існують потреби, і якщо виховання враховує ці потреби, то це буде сприяти розвитку активності дитини. Якщо ж вихователі постараються усунути активність дитини, змушуючи його "спокійно сидіти", то цим вони зможуть добитися формуванню деформованої, пасивної особистості.

Дослідники у галузі соціальної роботи вважають емоційно-соціальну дезадаптацію наслідком дії проблемних, стресових ситуацій у житті особистості, що призводить до руйнування адаптаційного бар'єру й

відчуженістю від соціального оточення та характеризують її як безпорадність дітей здійснювати притаманні віку форми діяльності.

Вивчивши особливості адаптації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії, стає зрозумілим, що спеціальний психологічний супровід, підвищення соціального статусу, актуалізацію та задоволення потреби у самоствердженні, удосконалення комунікативних навичок просто необхідне, як дітям з особливими освітніми потребами, так і з типовим розвитком. Тому, на сьогоднішній час важливою умовою успішності інклюзії є готовність педагогів до психологічного прийняття дітей з особливими освітніми потребами. І щоб цей процес був благополучним, учасникам потрібно добровільно розділяти його ідеї і принципи.

Важливими ланками інклюзії є: прийняття суспільством інклюзивне навчання, як програму для кожної дитини.

Ефективність процесу саме шкільної адаптації значною мірою визначає успішність навчальної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я дитини. Дезадаптованість учнів призводить до неадекватної, погано контрольованої поведінки, конфліктних стосунків, перекручувань в особистісному розвитку, проблем у навчальній діяльності. [3, с.52]

Також, важливим аспектом своєрідності сприймання соціальним середовищем дітей з особливими освітніми потребами є те саме оточення, яке з такими дітьми кожного дня, це ті люди, які знаходяться в тісному взаємозв'язку з батьками цих дітей, з родичами. Це ті самі батьки дітей однокласників, які перебувають в одному класі по суті, більшу частину дня.

В першу чергу основним чинником адаптації для дітей з психофізичними порушеннями в інклюзивному класі є пристосування до умов соціального середовища. А саме, це вміння, що стосуються навчального процесу, змога регулювати свою поведінку, тобто спроможність увійти в темп шкільного життя. Тому таким дітям обов'язково потрібна увага, індивідуальний підхід до їх навчання і виховання, підтримка близьких і не

тільки, це повинні розуміти і їх однолітки. Тобто, дітям, які перебувають з ними в школі повинна надаватися певна інформація, щоб знати як діяти в певних ситуаціях, щоб добитися бажаних результатів дітей з психофізичними потребами в соціумі.

Основоположним в інклюзивних підходах є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості. Водночас психофізичні особливості учнів не повинні сприйматися як “явище виняткове, приречене”, наявність того чи іншого порушення не зумовлює проміжного життєвого шляху людини. В центрі уваги цієї моделі суспільної поведінки є:

автономність;

участь в суспільній діяльності;

створення системи соціальних зв'язків;

прийняття суспільством усіх без обмежень, кожної особистості.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – всі діти цінні й активні члени суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з психофізичними порушеннями, так і для інших дітей, членів родин та суспільства в цілому.[3, Вишемирський В.С. та ін.].– Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005. – 202 с.]

Отож, ефективність інклюзивної освіти залежить від таких умов, як організована взаємодія педагогів з дітьми із психофізичними порушеннями, позитивне ставлення, розуміння та прийняття всіма учасниками навчально-виховного процесу таких дітей. Забезпечення якісної освіти для всіх учнів шляхом розроблення відповідних навчальних планів, здійснення організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків в колективі. Діти з психофізичними порушеннями мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання, школи мають

враховувати і визнавати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання.

Нездоровий клімат спілкування призводить до створення різних варіантів дезадаптації й неконтактних позицій у спілкуванні (як із дорослими, так і ровесниками).

Постійні конфліктні ситуації призводять до виявів грубості з боку учнів, демонстрації ними непокори, виклику. Зрештою, у їхньому характері закріплюються негативні риси, зокрема конфліктність, злостивість. Водночас діти з низькою успішністю потерпають від злісних ровесників, які у витонченій формі, використовуючи образливі прізвиська, ігноруючи цих дітей, знущаючись із них, також демонструють свою неприязнь.

Основоположним в інклюзивних підходах є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості. Водночас психофізичні особливості учнів не повинні сприйматися як “явище виняткове, приречене”, наявність того чи іншого порушення не зумовлює проміжного життєвого шляху людини.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у розширенні бази дослідження для уточнення даних, кількість дітей з типовим розвитком, оскільки різниця є несуттєвою між дітьми з типовим розвитком і з особливими освітніми потребами. Що може означати, що в школі недостатньо сприятливий клімат, незалежно від особливостей їхнього розвитку. Або, як варіант може бути, що до групи дезадаптованих дітей з типовим розвитком могли потрапити діти з проблемами емоційно-вольової сфери. Актуальною темою дослідження також виступає розробка програми психокорекційної роботи, спрямованої на підвищення в умовах інклюзивного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

10. Аксёнова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании / Л.И.Аксёнова. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
11. Актуальні проблеми спеціальної психології та педагогіки: [зб. наук. праць/наук. ред. Вишемирський В.С. та ін.].– Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005. – 202 с.
12. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з порушеннями психофізичного розвитку: зб. наук. праць. – 2009. – № 6(8). – К.: Університет „Україна”, 2009. – С. 17-18.
13. Асмолов А.Г. Формирование установки толерантного сознания как теоретическая и практическая задача / А.Г.Асмолов; под. ред. Л.И.Селивановой // Мы – сограждане. – М.: Изд-во „Бонфи”, 2002. – т.2. – С.270-278.
14. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М.: Редакционно-издательський центр Консорциума “Социальное здоровье”, 1994. – 236 с.
15. Береговой Я.А. Толерантность. Педагогика толерантности / Я.А. Береговой // Педагогика толерантности. – 2004. – № 1. – С. 135-139.
16. Бондар В, Синьов В., Тищенко В. Чи приживеться північноамериканська модель інклюзії в Україні ? / Віталій Боднар, Віктор Синьов, Владислав Тищенко // Рідна школа. - 2012. - № 8-9. - С. - 20 - 27. - Бібліогр.: 8 назв.
17. Гладуш В.А. Успішний вступ до інклюзивної освіти через якісне післядипломне навчання вчителя / В.А. Гладуш // Матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі» ВНЗ (23–24.11.2011). – К. : Університет «Україна», 2011. – С.42–44.

18. Гладуш В.А. Інклюзивне навчання за участю волонтерів: досвід та перспективи / В.А. Гладуш // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Наука: теорія и практика» (07–15.08.2014).–Przemysli, 2014. – С.64–68.

19. Гладуш В.А. До питання формування формування професійної компетентності педагога інклюзивного закладу / В.А. Гладуш, Я.Ю. Баранець // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2015. – № 1 (9), с. 71-78.

20. Гладуш В.А. Кроки запровадження інклюзивної освіти в Україні / В.А. Гладуш, А. Козлінська // Актуальні проблеми педагогіки: зб. наук. праць / ДНУ ім. Олеся Гончара, редкол.: В.А. Гладуш та ін. – Д., 2017. – Вип. 4. – с. 39–46.

21. Гладуш В.А. Інклюзивна освіта та здоров'я дітей з психофізичними порушеннями: проблеми сьогодення / В.А. Гладуш // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Спеціальна освіта: стан та перспективи» (Харків, 17-18 травня 2017 року) / за ред. О.І. Проскурняк, Харківська гуманітарно-педагогічна академія – Харків, 2017. – С. 185–189.

22. Єфімова С. М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності : методичний посібник. / С. М. Єфімова – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012. – 152 с.

23. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення : навчально-методичний посібник / [кол. авторів ; за заг. ред. С. П. Миронової]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.

24. Інклюзивне навчання: досвід упровадження / упоряд. А. А. Колупаєва ; ред. рада М. Мосієнко, М. Голубенко, Т. Шаповал, Г. Харук ; авт. кол.: І. Луценко, Д. Романовська, Л. Кирилецька та ін. – Київ : ВГ Шкільний світ, 2015. – 200 с. – (Б-ка Шкільного світу).

25. Інклюзивна освіта: теорія та практика: навчально-методичний посібник / [кол. авторів ; за заг. Ред. С. П. Миронової]. – Кам'янець-

Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.

26. Інклюзія як нова філософія освіти // Радість дитинства – вільні рухи. – 2009. – № 4, С. 8.

27. Інтеграція дітей з освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі / Т. Ілляшенко // Психолог, 2009. – №10. – с.14-18.

28. Кашуба Л.В. Інклюзивна модель навчання / Л .В .Кашуба // Завучу усе для роботи.- 2011. - №13/14. - Методист. - № 6. - С. 32-11 - 32-15.

29. Кононко,О. Шкільна адаптація та психологічний вік [Текст] / О.Кононко // Початкова школа. - 2002. - № 1. - С. 5-10

30. Колупаєва А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посібник / А. А. Колупаєва ; МОН України ; НАПН ; Ін-т спец. педагогіки. – К. Науковий Світ, 2010. – 196 с. – (Інклюзивна освіта).

31. Колупаєва А.А. Діти з порушеннями психофізичного розвитку та організація їх навчання. наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва. Л.О. Савчук. – [вид. доп. та перероб.]. – К.: Видавнича група „АТОПОЛ”, 2011. – 274 с. – (Серія „Інклюзивна освіта”).

32. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи / А. А. Колупаєва // Монографія – К. : Самміт-Книга, 2009. – (Серія «Інклюзивна освіта»).- 272 с.

33. Колупаєва А. Організаційно-педагогічні умови інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір / А. Колупаєва // Дефектологія. – 2003. – № 4. – С. 10-12.

34. Колодна Н. Навчання дітей з особливими освітніми потребами: психологіч. Супровід / Наталія Колодна // Завуч. - 2012. - № 9 (483). - С. 34 - 35.

35. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Інститут проблем виховання АПН України / Т.В.Кравченко. – К.: Фенікс, 2009. – 416 с.

36. Кривоносова О. В., Федоренко О. Ф. Науковий доробок у галузі інклюзивної освіти : [із надходжень до фондів ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського] / О. В. Кривоносова, О. Ф. Федоренко // Дефектологія. Особлива дитина. - 2012. - № 3. - С. 11 - 16.

37. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси / Н.М.Лавриченко. – К.: Наук. думка, 2000. – 205 с.

38. Литовченко О. В. Соціально-реабілітація дітей з особливими потребами як один із напрямів соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів / О. В. Литовченко // Практич. психологія та соц. робота. - 2013. - № 1. - С. 53 - 57. Бібліогр.: 10 назв.

39. Литовченко С., Данілавічюте Е. Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі / С. Литовченко, Е. Данілавічюте // Пед. газ. - 2010. - № 10 (195). - С. 5.

40. Лісовицька А., Пивоварова І. Соціальна інтеграція дітей з особливими освітніми потребами / Алевтина Лісовицька, Ірина Пивоварова // Школа. - 2012. - № 7. - С. 30 - 33.

41. Лукашевич Н. П. Социология образования: консп. лекций / Н. П. Лукашевич, В. Т. Солодков . – К. : МАУП, 1997. – 224 с. – С.89

42. Луценко В. “Особливі” діти у звичайній школі / Вікторія Луценко // Шкіл. світ. - 2012. - № 34 (642). - С. 3 - 4.

43. Малофеев Н. Право на образование или Зачем нужна инклюзия / Н.Малофеев //Учит. газ. - 2010. - 31 авг. - С. 17.

44. Мамедова І. Школа з особливими освітніми потребами / Ірина Мамедова // Школа. - 2011. - № 5. - С. 34 - 37.

45. Маслов В.І. Моделювання педагогічних систем / Маслов В.І. // Післядипломна освіта в Україні. – 2013 (22), № 1. – С. 17-322.

46. Матвеева М.П. Організація психологічного супроводу дітей з психофізичними вадами в умовах інклюзивного навчання / Інклюзивна освіта, теорія і практика: навчально-методичний посібник. - Кам'янець-

Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. - С. 39-52.

47. Махия Т. А. Організатор дошкільної справи Кіровоградщини/ Т. А. Махия. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. – 36с.

48. Махия Т. А. Впровадження спадщини В.О.Сухомлинського при здійсненні дошкільним навчальним закладом педагогічного патронату сім'ї / Махия Т. А. // Наукові записки. – Випуск 78 (1). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Венниченка, 2008. – С. 249-252.

49. Мони́на Г.Б., Лютова-Робертс Е.К., Чутко Л.С. Гиперактивные дети. Психолого-педагогическая коррекция. – СПб.: Речь, 2007.

50. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. — Київ : Літера ЛТД, 2018. — 160 с.

51. Освіта дітей з особливими потребами: від інституціалізації до інклюзії // Національна доповідь «Освіта в Україні за часів незалежності»- Київ, 2016.

52. Основи інклюзивної освіти : програма курсу / [уклад. А. А. Колупаєва] ; МОНМС України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. – К. : А.С.К., 2012. – 32 с. – (Інклюзивна освіта).

53. Основи інклюзивної освіти: навч. - метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін. ; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К. : А. С. К., 2012. – 308 с.

54. Пантюк Т. Основи корекційної педагогіки : курс лекцій : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / Т. І. Пантюк, О. В. Невмержицька, М. П. Пантюк ; ДДПУ ім. І. Франка. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Дрогобич : [ВВ ДДПУ ім. І. Франка], 2009. – 324 с. : іл. + додатки.

55. Пономарьова О.Ю. Особливості адаптаційного періоду при вступі дитини до школи. // Науково-методичний журнал “Неперервна професійна освіта: теорія і практика”: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, - №2 (6), м. Київ, 2002р. - С. 68-72.

56. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студентів ВНЗ / Т.І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.
57. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 про «Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».
58. Придатченко П. М Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні / П. М. Придатченко // Наук.-метод. зб. – К. : ФО – 2007. – 180 с.
59. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы [Электронный ресурс]: Справочное издание / автор-составитель Н. И. Конюхов, 1992 г. – Режим доступа: [//www.vocabulary.ru/dictionary/979](http://www.vocabulary.ru/dictionary/979)
60. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання. Наказ МОН № 912 від 01.10.10 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/. – Назва з екрана.
61. Про становище інвалідів в Україні. Національна доповідь / Мінпраці України, Держ. установа “Наук. дослід. ін-т соц.-труд. відносин”. – К., 2013. – 198 с.
62. Путівник для батьків дітей з особливими потребами: Навчальнометодичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX» – 2010. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
63. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивному класі : навч. курс та наук.-метод. посіб. / Т. В. Сак. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 168 с.
64. Синьов В. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. Синьов, А. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6–11.
65. Сорокина В.В. Негативные переживания детей в начальной школе // Вопросы психологии - 2003 № 4.
66. Сорокин В. М. Специальная психология: Учеб. Пособие / Под научн. Ред. Л. М. Шипицыной. – СПб.: «Речь», 2004. – 216 с.

67. Софій Н. З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа : особливості організації та управління : навч.-метод. посібн. / Н. З. Софій, А. А Колупаєва, Ю. М. Найда та ін.; [за заг. ред. Даниленко Л. І]. – К. : 2007.

68. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. - О. : Астропринт, 2005. - 112 с.

69. Софій Н., Сварник М., Троханіс П. Права дітей з особливими освітніми потребами та рівний доступ до якісної освіти. – К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2006. – 64 с.

70. Таранченко О. М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі : навчально-методичний посібник. / О. М. Таранченко, Ю. М. Найда. – К. : Видавнича група « А.С.К.», 2012. – 124 с.

71. Таранченко О. Соціокультурний контекст змін в освіті осіб з особливими потребами в Україні / О. Таранченко// Особлива дитина : навчання і виховання. – № 4(80). – 2016. –С. 82 – 96.

72. Таранченко О.М. Вектори змін фахової діяльності педагогів у новому соціокультурному контексті / Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії / О. М. Таранченко, // Зб. тез доп./ Редкол.: В.В.Засенко, А.А. Колупаєва, Н.І. Лазаренко, З.П.Ленів. - Вінниця: ТОВ фірма «Планета», 2016. – 416с. – С.18-20.

73. Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / О.М. 146 Таранченко, А.А. Колупаєва // Особлива дитина : навчання і виховання. – № 3(79). – 2016. – С. 7 – 18.

74. Шевців З. Основи інклюзивної педагогіки : підручник / З. М. Шевців. – Київ : ЦУЛ, 2017. – 248 с.

75. Silver R., 1996, 2002; Сільвер Р., Копитін О. І., 2001